http://*sbe.gantep.edu.tr* 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(2): 271-296 (2008)

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Ortadoğu Sınır Ülkeleriyle Dış Ticaret Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

Mustafa Akal*

Sakarya Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü,

Özet: Bu çalışmada 1980'den 2005'e Türkiye'nin Ortadoğu Sınır ülkeleriyle olan dış ticaretinde fasıl bazında ihracat ve ithalat yoğunlaşmaları ile avantaj ve dezavantajlar ortaya konmuş, dinamik analiz çerçevesinde bunlardaki yapısal değişimler incelenerek ülkelerin ekonomik ve üretim yapılarındaki değişimlerle ilişkilendirilmiştir. 1980'den 2005'e gelindiğinde Türkiye'nin bu ülkelere olan ihracatı tarımsal fasıllardan sanayi fasıllarına, emek yoğun fasıllardan sermaye ve teknoloji içeren fasıl yoğunlaşmasına kaymıştır. Türkiye'ye kıyasla, Ortadoğu Sınır Ülkelerinin ekonomik reformlara ve dış ticarette liberalleşmeye daha yeni başlamış olmaları, Türkiye'nin bu ülkelerle olan dış ticaretinde sanayi mallarında avantajlı konuma geldiği, tarım mallarında ise bu ülkelerden olan ithalatını artırdığı, enerji tüketiminde bu ülkelere bağımlılığının arttığı görülmüştür. Bununla birlikte bu ülkelerle dış ticarette petrol ve petrol ürünleri endüstrisi dâhil, bazı sanayi mallarında endüstri içi ticaretin oluşmaya ve ülkelerin ekonomik yapılarında görülen değişimlerin dış ticaretlerine yansımaya başladığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Dış ticarette fasıl yoğunlaşması, yapısal değişim, Türkiye, Irak, Iran, Suriye.

Density and Structural Change in Foreign Trade with The Middle East Border Countries

Abstract: This study aims to outline export and import densities, advantageous and disadvantageous and comparative changes in product groups of traded goods of Turkey with the Middle East border countries in regard to the changes in production and economic structures of the countries from 1980 to 2005. The export density of Turkey changed from agricultural goods groups toward industrial good groups, from labor intensive good groups toward technology embodied capital intensive goods groups between 1980 and 2005. Turkey has had advantages in industrial goods, increased agricultural import and become more dependable in reducing energy gap in foreign trade with those countries since 1980, as a result of Turkey's economic reforms and industrialization starting earlier than those border countries. However, there has been existing intra-industry trade in few industries including petroleum industry recently, It is concluded that the structural change in the types of traded goods groups densities is the result of the changes in the economic structures those countries.

Keywords: Foreign trade density, structural change, Turkey, Irak, Iran, Syria

© Gaziantep Üniversitesi Basımı ISSN: 1303-0094

* *Yazışma Adresi: Sakarya Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Esentepe Kampusu, Adapazarı, 54187. Tel : (264) 2956341, Faks: (264) 2956233, E-Posta: akal@sakarya.edu.tr.*

I.GİRİŞ

Dış ticaret teorileri, ülkeleri dış ticarete yönelten sebeplerin başında belirli mallarının üretiminde uzmanlaşmanın geldiğini ve uzmanlaşma sonucu karşılıklı kazanç artışıyla büyümenin hızlanacağını işaret etmektedir. Dış ticaret teorilerinde ülkelerin hangi malları ihraç ve ithal edecekleri, ülkelerarası maliyet ve fiyat farklarına, karşılıklı arz ve talep yapılarına, bir malın ülkede var olup olmamasına ve bunlara bağlı olarak ülkelerin dış ticaret hadlerindeki farklılıklarına bağlarlar. Bununla birlikte zaman içerisinde ülkelerin sahip oldukları üretim faktörlerinin, talep yapılarının ve üretim yöntemlerinin değişmesi söz konusudur. Zaman içerisinde oluşan bu değişimler, ülkelerin ihraç ve ithal ettiği mal ve fasıllarının değişmesine, dezavantajlı ürünlerin avantajlı, avantajlı ürünlerin dezavantajlı konuma gelmesine yol açabilmektedir. Küresel ekonomi bu durumu daha da hızlandırmakta, ülkeler üretim, mal ve hizmet ticaretinde dünya ekonomik gelişmeleri doğrultusunda yeniden yapılanmaya giderek kendileri için en uygun mal üretimini ve ticaretini seçerek dış ticaretten daha fazla kazanç amaçlamaktadırlar.

Türkiye ihraç edebileceği mal ve kaynaklarını bu malların üretimine ayırırken, Türkiye'nin Ortadoğu komşu ülkeleri; Irak, İran ve Suriye de Türkiye ve diğer dünya ülkelerine benzer strateji izlemeye başlamışlardır. Türkiye aşırı bağımlı olduğu ithal enerjiye alternatifler ararken, çalışmaya konu olan bu ülkeler sahip oldukları doğal enerji kaynaklarının yanında sanayileşme sürecine girmişlerdir. Ancak bu süreçte görülen üretimde uzmanlaşmanın getirdiği ara malı gereksinimi ve nüfus artışına bağlı görülen nihai talep artışları, bu ülkelerin kendi kendilerinde yetersizliklerini ortadan kalmamış, aksine karşılıklı dış ticaretin artırılması gereği ortaya çıkmıştır. Bu durum bu komşu ülkeler arasında dış ticaretin gelişimine önem katmış, bu doğrultuda da siyasi ilişkilerin gelişmesi ve sağlıklı işlemesine önem verilmeye başlanmıştır.

Türkiye'nin Irak, İran ve Suriye ile benzer tarihi, dini, kültürel ve akrabalık bağları, birinin sahip olup diğerinin sahip olamadığı doğal kaynaklar ve komşular arası ucuz taşıma maliyetlerinin olması bu ülkeler arasında dış ticareti kolaylaştırmaktadır. Bu doğrultuda, ticareti sınırlayıcı sorunların çözülüp anlaşmalara bağlanması halinde Türkiye ile bu ülkeler arasında dış ticaretin daha da artırılabileceğini işaret etmektedir.

Uluslararası Ticaret Teorilerine bakıldığında (Seyidoğlu,2003, Ünsal, 2005, Salvatore, 1990), Adam Smith bir ülkenin mutlak üstün olduğu malı, David Ricardo ise ülkenin karşılaştırmalı üstün olduğu malın üretiminde uzmanlaşıp bu malı ihraç, diğerini ithal ederse, ülkeler dış ticaretten kazançlı çıkarlar. Ricardo için maliyeti oluşturan tek faktör, homojen, ülke içinde tam hareketli ve ülkeler arasında hareketsiz olduğu varsayılan emektir. Klasik Dış Ticaret Teori'sinin esasını emek faktörünün verimine bağlı karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımı oluşturmaktadır. Klasik dış ticaret teorileri emek-değer teorisine dayanması, verim üstünlüğünün sadece emek verimine bağlılığı ve emek dışındaki faktörlerin modele olan etkilerini göz ardı etmesi dış ticaret nedenlerinin tam olarak ifade edilmediği ve ülkelerin statik durumuna göre dış ticaretin şekillenmesini açıklıyor olmaları açısından eleştirilmiştir. Alfred Marshall ise karşılıklı talep ve sunuya bağlı dış ticaret şekillenmesini gündeme getirmiştir. Ancak dış ticarete teknolojik yeniliklerin etki edeceğini görmüştür.

Hechscher-Ohlin karşılaştırmalı üstünlüğün kaynağını ülkelerin üretim faktörü donanımlarına bağlar. Bir malın üretiminde yoğun kullanılan üretim faktörünün yoğun bulunduğu ülke o malı diğer ülkeye göre ucuza üretir ve bu malı ihraç etmede avantaj sağlar. Faktör Donanımı Teoremi dinamik analiz çerçevesinde ele alındığında kalkınmakta olan ülkelerin dış ticaretini açıklamaya daha uygun olduğu görülür. Zamanla ülkelerin üretim faktörlerinin miktarlarının ve yoğunluklarının değişmesi ve teknolojik ilerlemeleri, karşılıklı talep modeli ve döviz kuru değişmeleriyle ele alındığında, ülkelerin nispi fiyatlarının değişmesine ve dış ticaretin yeniden şekillenmesine, hatta ülkelerarası ihraç ve ithal mallarının veya fasıllarının değişmesine yol açabileceği görülmektedir. Türkiye'nin Ortadoğu sınır ülkeleriyle dış ticaretinde zaman içerisinde mal fasıl yoğunluklarında görülen değişmeler, karşılaştırmalı üstünlüklerin, avantajlı-dezavantajlı malların ve komşu ülkelerin talep yapılarının değişmesine bağlı olarak açıklanabilecektir. Diğer taraftan, bu üç sınır ülkenin petrole sahip olması, bunlardan Irak ve İran'ın yoğun petrol ve doğal gaz rezervine sahip olması Türkiye'nin bu ülkelerle dış ticaretinin en önemli nedeninin doğal kaynak varlığı-yokluğuna dayandığı görülür. Bu durum, Türkiye'nin de özellikle Irak ve Suriye'ye işlenmiş tarımsal mallar ve diğer sanayi malları ihraç etmesine yol açmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin zamanla bu ülkelerle yapmış olduğu karşılıklı ticaret antlaşmalarıyla dış ticarete konu olan ve kolaylık sağlanan mallar netleşmekte ve dış ticaret olgunlaşmaktadır.

Türkiye, Avrupa Birliği'nin tercihli ticaret anlaşması yaptığı ülkelerle benzer anlaşmaları yapmanın yanında, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) ve Gelişen Sekiz Ülke (D-8) bünyesinde tercihli ticaret rejimi oluşturmaya yönelik görüşmeler yapmaktadır. Bunlardan en geniş kuruluş olan İKÖ'ne Türkiye dâhil Irak, İran ve Suriye üyedir. Türkiye ve İran her üç kuruluşun üyeleridir. Akın (2008), son yıllarda Türkiye'nin gerek bölge ülkeleriyle ilişkilerini düzeltmesi, gerekse bu ülkelerin bahsi geçen üç kuruluştan en az birinin üyesi olması dolayısıyla bu Ortadoğu sınır ülkeleriyle tercihli ticaret görüşmelerine ilgisinin arttığını belirtir.

Dış ticaret Müsteşarlığı (2008), Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu coğrafi bölgelerinde ekonomik, sınaî ve ticari gelişmenin hızlandırılması ve sınır ticareti uygulamasına, bilhassa ihracat açısından ivme kazandırılması amacıyla, komşu ülkelere sınırı bulunan illerimizdeki gümrük hatlarında Sınır Ticaret Merkezleri (STM) Kurulmasına İlişkin 25.3.2003 tarihli ve 2003/5408 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı çerçevesinde, Artvin, Ardahan, Ağrı, Kars, Iğdır, Van, Hakkâri, Şırnak, Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis ve Hatay illerinde STM kurulmasını, ayrıca bu illere komşu Erzurum, Muş, Bitlis, Siirt, Diyarbakır, Batman ve Adıyaman İllerinin de "mücavir il? kapsamında uygulamadan yararlandırılmalarını öngörülmüştür. Ve İran ile varılan antlaşmalar sonucunda, 2004 yılı başında Hakkâri-Esendere, Ağrı-Sarısu ve Van-Kapıköy sınırlarımızda STM'ler faaliyete geçmiştir.

II. ORTADOĞU SINIR ÜLKELERİYLE DIŞ TİCARET GELİŞİMİ

Ferreira ve Facchini (2005:432, 443) Brezilya için 41 endüstri üzerinde yapmış oldukları çalışmada, endüstriyel uzmanlaşmada %20'lik bir ilerlemenin korumacılığı %5-7 civarında artırdığını; yani daha uzmanlaşmış endüstrilerin korumacılığın avantajından yararlandığını ve uluslar arası rekabette gerilediğini bulmuştur. Pagoulatos ve Sorensen (1976:259) 'nın Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) üyesi beş ülke için yapmış oldukları çalışmada, daha rekabetçi endüstrilerin korunan endüstrilere kıyasla daha yüksek kar paylarına sahip olduklarını, ithal ikameci endüstrilerin kar paylarını zaman içerisinde koruyamadıklarını bulmuşlardır. Yazarlar (a.g.e.:266), AET'nin ticaret artışı sağlayarak rekabeti ve dolayısıyla üretimde etkinliği artırdığını bulmuşlardır. Bu sonuçlar, bir ülke için serbest ticaretin rekabeti ve buna bağlı olarak uzmanlaşmayı artırdığını göstermektedir.

Bu bağlamda, 24 Ocak 1980 karalarıyla Türkiye neo-liberal ticaret politikası ile dışa açık büyüme modelini tercih etmiş, bunun yanında yabancı mal talebine yönelik mal üretmeyi amaçlayarak ihracata yönelik sanayileşme stratejini uygulamaya koymuştur. Böylelikle dünya piyasalarıyla rekabetçi olunacak, ihraç edilebilir mal sayısı ve buna bağlı döviz gelirleri artırılarak ülke döviz dar boğazını aşıp borçlarını da sürdürülebilir duruma getirecektir. Yeni strateji doğrultusunda Türkiye yeni pazar arayışlarına gereksinim duymuş, bu nedenle tercihli ticaret anlaşmalarına yönelmiştir. Buna yönelik uygulamalar sonucunda, 1980'den bu yana gerçekten sanayi mallarının çeşitliliği artmış, üretimde rekabet sağlanmış, yeni piyasalar bulunmuş ve döviz gelirleri sürekli artış göstermiştir.

Falcıoğlu ve Akgüngör (2005:15), 1980-2000 dönemi arasında Türk imalat sanayinin mal ve bölgesel üretimde yoğunlaşma sürecine girdiğini belirtir. Yazarlar (a.g.e.:7) bölgesel yoğunlaşmada Kırıkkale, Malatya, Ağrı, Van, Kastamonu ve Şanlıurfa'nın önemli bir ilerleme sağladığını belirtirler. Diğer taraftan yazarlar (a.g.e.:14-15), faktör donanımının ülke içinde endüstriyel uzmanlaşmayı etkilemediği ancak, emek yoğun üretimden uzak, ileri seviyede teknoloji, bilgi ve iletişim teknolojileri kullanan endüstrilerde yoğunlaşma olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Üretimde bölgeselleşmenin ise ölçek ekonomilerine bağlı, firmalar arası ileri-geri bağlantının oluştuğu bölgelerde yoğunlaştığını belirtirler. Kaya (2006:30) düşük teknoloji endüstrilerinde yoğunlaşmanın azaldığını, artan ölçek ekonomileri gösteren yüksek teknoloji endüstrilerinde yoğunlaşmanın arttığını ve bunların Ankara, İzmir, Bursa ve Kocaeli bölgelerinde yoğunlaştığını belirtir. Emek yoğun ve düşük teknoloji gerektiren endüstrilerin anakent alanlarından Malatya, Mardin, Şanlıurfa, Van, Ağrı, Erzurum ve Kastamonu gibi kırsal alanlara kaydığını belirtir. Kayseri, Gaziantep, Zonguldak, Hatay ve Trabzon gibi illerin 1995 ile 2001 arasında eme ve ileri teknoloji içerikli endüstrilerde ara bölgeler olarak üretimde yoğunlaşmalar yaşadığını belirtir.

Yükseler ve Türkan (2008:14-15), küreselleşmeyle birlikte dünya genelinde endüstri-içi ticaret yaygınlaşmakta olduğunu, Türkiye'de de 2001 krizi sonrasında imalat sanayinde endüstri içi ticaret oranının yükseldiğini ve en belirgin yükselmenin yatırım malları üreten sektörlerde; özellikle motorlu kara taşıtları, makine ve teçhizat imalatı, haberleşme araçları, radyo ve TV imalatı sektörlerinden gelişmiş olduğunu belirtirler.

Ertekin (2005:2-5), Türkiye'nin dış ticaretinde 1980'den bu yana görülen değişimin Türkiye'nin ekonomik yapısının bütününde görülen gelişimin genel bir aynası niteliğinde olduğunu, ihracatta görülen gelişmelerin de ekonominin ihracat sektörlerinde üretim kompozisyonunu değiştirdiğini ve iş gücü yarattığını belirtir. Ayrıca yazar (a.g.e.), Türkiye ihracatının mal kompozisyonunun ise dünya ekonomisinde yaşanan değişimler çerçevesinde şekillendiğini, 1990'dan 2004'e Türkiye'nin yatırım malı ithalatının azaldığını ve ihracat oranının arttığını, diğer taraftan tüketim malı ihracat oranında bir değişimin olmadığını, ara malı ithalatının arttığını ve ihracata tamamlayıcı bir nitelik kazandığını belirtir. Daha önce büyük oranda ihraç edilen ara mallarının, yatırım ve tüketim malları üretimi ve ihracatına yöneldiğini belirtir.

Uygulanan ihracatı teşvik edici sanayileşme stratejisi sonucunda, Tablo 1 ve Tablo 2'de görüldüğü gibi 1980'de %36,8 olan ihracatın ithalatı karşıma oranı 2005'de %62,9'a yükselmiştir. Ancak bu gelişme gereksinim duyulan yabancı döviz açığını mutlak değer olarak azaltmamış, artırmıştır. Nitekim dış ticaret açığı 1980'de 4 milyar dolar iken 2005'de 43 milyar dolara, 2007'de de 63 milyar dolara ulaşmıştır.

Tablo 1: Türkiye'nin Genel İhracat, İthalat ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Yıl	İhracat (X, 1000 $)	İthalat (M, 1000 $)	X-M (1000 $)	(X/M)*100
1980	2 910 122	7 909 364	-4 999 242	36,8
1985	7 958 010	11 343 376	-3 385 367	70,2
1990	12 959 288	22 302 126	-9 342 838	58,1
1995	21 637 041	35 709 011	-14 071 970	60,6
2000	27 774 906	54 502 821	-26 727 914	51,0
2005	73 476 408	116 774 151	-43 297 743	62,9
2006	85 534 676	139 576 174	-54 041 499	61,3
2007	107 184 450	170 048 068	-62.863.617	63,0

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaret İstatistikleri, 2008.

Dünya ekonomisindeki gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan ülkelerin üretim, ihracat ve ithalat kompozisyonlarının; yapı ve fasıl yoğunlaşması ve değişmeleri Ortadoğu sınır ülkelerinde de görülmektedir. Ancak, Türkiye'nin dışa açık büyüme süreci, ekonominin mali piyasalar dâhil, özellikle mal piyasalarında liberalleşme ve özelleştirme atılımları bu ülkelerden çok önce başladığından, Türkiye bu ülkelerle olan sanayi malları ticaretinde rekabet avantajı sağlamaktadır.

Ancak Türkiye'nin artan ihracatıyla birlikte bu ülkelere olan enerji harcamaları da artmaktadır. Bu çerçevede, 1980'den bu yana artan sanayi üretimi ile birlikte gerek duyulan enerji ihtiyacını temin için Ortadoğu sınır ülkelerinin Türkiye açısından önemi artmıştır. Zaman zaman Irak'a ambargo konmuş, İran'la siyasi ilişkilerde zayıflama görülmüş ve Suriye'nin teröre desteği gibi olumsuz gelişmeler olmuştur. Bu nedenlerle Türkiye'nin bu ülkelerle dış ilişkilerinde dış ticaret dâhil bozulmalar olmasına rağmen bu ülkelerle petrol ithalatına ve sanayi malı ihracına dayanan ilişkiler öne çıkmıştır. Bu çerçevede, son yıllarda bu üç komşu ülke ile siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik olumlu bir sürece girildiği görülmektedir.

Tablo 2'de altıncı sütunda görüldüğü gibi Türkiye'nin bu üç ülkeye yaptığı ihracatın bu üç ülkeden yapmış olduğu ithalatı karşılama oranı 1980'de %15,68 iken 2005'de %100,3'e çıkmış, dış ticaret fazlası verir duruma gelinmiştir. Irak'ın ABD tarafından işgal edilmiş olması ve savaş durumunda bulunması dolayısıyla Irak'la dış ticarette 2005'te yaklaşık 2,3 milyar dolar fazla verir duruma gelinmiştir. Türkiye'nin Suriye ile olan dış ticaretinde ise avantajı azalmıştır. Her üç ülke ile olan ticaret hacmi mutlak değer olarak artmıştır. 1980 yılında bu üç ülkeye yapılan ihracatın toplam içindeki oranı %11'den %057'ye, ithalatın toplam içindeki oranı ise %26'dan %0,036'ya gerilemiştir. Oysa Akal v.d. (2006), Avrupa Birliği ülkelerinde gümrük birliğine üyelik sonucunda komşu ticaretinin oransal olarak arttığını ve dengelendiğini göstermişlerdir. Bu açıdan bakıldığında, tercihli ticaret anlaşmalarının artırılarak bu komşu Ortadoğu ülkeleriyle dış ticareti dengeli olarak artırmanın yollarının aranması gerekmektedir.

Tablo 2: Türkiye'nin Ortadoğu Sınır Ülkeleriyle Dış Ticareti (1980,2005)

Yıl	Ülke	İhracat (X)	İthalat (M)	X-M	X/M %
1980	Irak	134.786.513	1.237.345.910	-1.102.559.397	10,89
	Iran	84.820.742	802.502.828	-717.682.086	10,56
	Suriye	102.923.638	17.290.137	85.633.501	595,2
	Toplam	322.530.893	2.057.138.875	-1.734.607.982	15,68
	Dünya	2 910 122.000	7 909 364.000	-4 999 242.000	36,8
	Toplam/Dünya	0,11	0,26	0,35	0,426
2005	Irak	2.750.080.410	458.690.036	2.291.390.374	599,5
	Iran	912.940.054	3.469.705.759	-2.556.765.705	26,3
	Suriye	551.627.266	272.179.750	279.447.516	202,7
	Toplam	4.214.647.730	4.200.575.545	14.072.185	100,3
	Dünya	73 476 408000	116 774 151000	-43 297 743000	62,9
	Toplam/Dünya	0,057	0,036	-0.0003	1,59

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaret İstatistikleri, 2008.

Güleç ve Gencay (2003:12) araştırmaları sonucunda, Türkiye'nin komşu Ortadoğu sınır ülkeleriyle ticari ilişkilerinde daha çok rekabet avantajının yüksek olduğu otomotiv, elektrik, elektronik, toprak ürünleri ve kimya sektörüne öncelik verilmesi halinde bu ülkelere olan ihracatın daha da artırılabileceğini belirtmişlerdir.

III. TÜRKİYE-IRAK DIŞ TİCARETİNDE YOĞUNLAŞMA VE DEĞİŞİM

1. Irak'ın Ekonomik Durumu, Türkiye ile Ticari İlişkisi ve Düzenlemeler

Irak, 1990 Körfez savaşı öncesi Türkiye'nin en önemli iki ticaret ortağından birisi ve Türkiye'nin Ortadoğu'ya transit taşımacılıkta çıkış kapısı konumunda idi. I. Körfez savaşının Türkiye Ekonomisine olan olumsuz etkisi henüz atlatılmadan II. Körfez Savaşı çıkmıştır. Türkiye her iki savaşın olumsuz etkilerini halen hissetmektedir.

Ayaydın (2007), Irak'ın mevcut demografik yapısının ve coğrafi konumunun değişmediği sürece, politik ve ticari açıdan Türkiye için en önemli ve en hassas

ülkelerden birisi olmaya devam edeceğini işaret etmiştir. Irak'ın Türkiye için ticari önemini de 1980'li yılların sonuna doğru 10 milyar $ düzeyindeki ihracatımızın % 50'nin Irak'a ve Irak üzerinden Kuveyt'e sevk edilen ihracat geliri olduğunu belirterek belirtmiştir. 1999'lu yıllarda Irak Milli Petrol Şirketi SOMO ile yapılan özel bir anlaşma ile Irak, Türkiye'nin 1980'li yıllardan bu yana kalan müteahhitlik alacaklarının tahsili ve BM kararları çerçevesinde Irak'ın ihtiyaç duyduğu diğer malzemelerin ithalini ham petrol karşılığı ödemesi anlaşması yapılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin Irak'la dış ticareti Irak'ta bol miktarda var olan ham petrol ithalatı karşılığında Irak'ın gereksinim duyduğu gıdasal ve tıbbi ilaç ve malzemeler ile hizmet ihracatı şeklinde gerçekleşmektedir. Irak'ın 1979'da başlayan İran ile savaşı ve sonra 1990 yılından bu yana ABD işgali altında oluşan savaş konumu, bu ülkeye mal, tıbbi ilaç ve malzeme ve müteahhitlik hizmeti ihracatının önemini daha da artırmıştır.

Güleç ve Oğuz (2003:14), Türkiye'nin, Irak'a yönelik olarak ihracat potansiyeli bulunan sektörler arasında sanayi malı olarak temizlik maddeleri, dayanıklı tüketim malları, ilaçlar, tıbbi malzeme ve cihazlar, ulaşım araçları ve yedek parçaları, makine, elektrik malzemeleri ve teçhizat, tarımsal alet ve makineler ve iş makinelerini, tarımsal ürünler olarak Irak'a bakliyat, bitkisel yağ ve margarini saymaktadır. Irak'ın en önemli ihraç malı ise ham petroldür. Banks vd. (1982:259) 1980'de Irak'ın ihracatı içerisinde petrolün payı %99 olduğunu belirtir. Bugün için yine ham petrol Irak'ın en önemli ihraç malı konumundadır.

2. İhracatta Fasıl Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

1980 yılı ile 2005 yılı karşılaştırıldığında, Türkiye'den Irak'a yapılan ihracat parasal olarak yaklaşık %2040 artmıştır. İlk 10 fasılda ihracat yoğunlaşması 11.84 (83,48-71,64) puan azalma göstermiştir. Bu durum 1980'den 2005'e Irak'a gerçekleştirilen ihracatta mal çeşitliliğinin ve değersel dağılımının arttığını işaret eder. Irak'a yapılan toplam ihracatın bu üç ülkeye yapılan ihracat içindeki payı 1980'de %41,9 iken 2005'de %37,42'ye gerilemiştir. Irak'ın ihracattaki önemi oransal olarak azalmasına rağmen parasal olarak artmıştır. Tablo 3'den görüldüğü gibi Türkiye'nin Irak'a ihracatı, dünyaya yaptığı ihracatı içindeki payı 1980'de %4,63 iken 2005'de %3,74'e gerilemiştir.

1980'den 2005'e fasıl bazında ilk 10 fasılda ihracat yoğunlaşmasına bakıldığında çok büyük değişiklikler ortaya çıktığı görülmektedir. 1980 yılında "kara taşıtları ve bunların aksam, parçaları" %20,6 oranla ilk sırada iken 2005'de "mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar" %19,57 oranla ilk sırayı almıştır. Tablo 3'den görüldüğü gibi 1980'de ilk on fasıl arasında bulunmayan "elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları" 2005'de %9,1 payla ikinci sırada yer almaya başlamıştır. Genel olarak 1980'den 2005'e bakıldığında, Irak'a olan ihracatta fasıl yoğunlaşması tarımsal mallardan işlenmiş sanayi malları ihracatına dönüşmüştür. Bu Türkiye'nin üretimde sanayi mallarına yöneldiğini ve buna paralel olarak sanayi malı ihracatının arttığını, yani hem üretim hem de ihracat yapısında değişiklik olduğunu gösterir.

2005 yılında Türkiye'nin Irak'a gerçekleştirdiği ihracat, ithalatın nerdeyse 7 katı olarak gerçekleşmiştir. İhracatımızın büyük bir bölümünü ithal edilen ham petrolün işlenerek tekrar Irak'a ihracatından oluşmuştur. Irak'tan ithalatımızda ilk sırayı ham petrol almıştır.

Tablo 3: Türkiye'nin Irak'a İhracatında Fasıl Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

	1980			2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	İhracat payı	Fasıl	Dolar	İhracat payı
1	Kara taşıtları ve bunların aksam, parçaları	27.818.555	20,64	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	538.251.356	19,57
2	Hububat	15.305.111	11,36	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	250.301.225	9,10
3	Pamuk	13.440.824	9,97	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inilin, buğday glüteni	241.947.544	8,80
4	Meyve, kavun ve turunçgillerin kabukları	12.232.494	9,08	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	193.501.864	7,04
5	Tütün ve tütün yerine geçen islenmiş maddeler	10.998.699	8,16	Demir ve çelik	166.903.302	6,07
6	Sebze, meyve, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri	10.366.496	7,69	Nükleer reaktörler, kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	163.671.361	5,95
7	Cam ve cam eşya	9.118.161	6,76	Demir veya çelikten eşya	156.653.858	5,70
8	Dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız lifler	5.725.835	4,25	Mobilyalar, aydınlatma, reklâm lambaları, prefabrik yapılar	99.376.099	3,61
9	Mensucattan mamul diğer hazır eşya	4.092.055	3,04	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	88.319.528	3,21
10	Tuz, kükürt, toprak ve taslar, alçılar ve çimento	3.429.118	2,54	Plastik ve plastikten mamul eşya	71.365.347	2,60
	İhracat Yoğunlaşması	112.527.348	83,49	**İhracat Yoğunlaşması**	1.970.291.484	71,64
	Irak'a Yapılan İhracatın üç ülkeye yapılan İhracata Payı	134.786.513	41,79	Irak'a Yapılan İhracatın üç ülkeye yapılan İhracata Payı	2.750.080.410	37,42
	Irak'a Yapılan İhracatın Dünya İhracatına Payı	134.786.513	4,63	Irak'a Yapılan İhracatın Dünya İhracatına Payı	2.750.080.410	3,74

Kaynak: TUİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarette Yoğunlaşma 2003.

3. İthalatta Fasıl Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

Tablo 4'de 1980'den 2005'e ithalat gelişimine bakıldığında, ithalatta ilk 10 malın toplamının Irak'tan yapılan toplam ithalata oranı %100'den %93.98'e gerilediği, Irak'tan yapılan ithalatın üç ülkeden yapılan ithalata oranı %60,14'den %10,9'a gerilediği, benzer olarak Irak'tan yapılan ithalatın dünya'dan yapılan ithalata oranı %15,64'den %0,39'a gerilediği Tablo 4'de görülmektedir. Bu gerilemenin en önemli sebebi Irak'ın savaş halinde bulunması dolayısıyla üretim kapasitesinin atıl kalması ve savaştan dolayı zarar görmesidir. 1980'den 2005'e gelindiğinde "madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar" Irak'ın Türkiye'ye olan ihracatında birinci sırayı almakla birlikte, Irak'tan Türkiye'ye olan ihracat çeşitliliği artmış ve "demir çelik", "bakır ve bakırdan eşya" gibi bazı sanayi ürünleri Irak'tan ithal edilir duruma gelinmiştir. Bu durum Irak ile Türkiye arasında gerek Irak'ın ithal sanayi malını gerekse kendi ürettiği sanayi malını Türkiye'ye ihraç etmesi iki ülke arasında endüstri içi ticaretin oluşmaya başladığını ve Irak'ın petrolün yanında ihraç malı çeşitliliğini artırma sürecine girdiğini işaret eder.

Tablo 4: Türkiye'nin Irak'tan İthalatında Fasıl Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

	1980			2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	İthalat payı	Fasıl	Dolar	İthalat payı
1	Madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar	1.235.822.856	99,88	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	418.002.005	86,06
2	Tuz, kükürt, toprak ve taslar, alçılar ve çimento	1.393.225	0,11	Demir ve çelik	16.028.650	3,30
3	Meyve, kavun ve turunçgillerin kabukları	125.645	0,01	Bakır ve bakırdan eşya	9.556.088	1,97
4	Kara taşıtları ve bunların aksam, parçaları	4.184	0,0003	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	5.118.855	1,05
5				Gübreler	2.856.184	0,59
6				Alüminyum ve alüminyum eşya	2.335.615	0,48
7				Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	835.113	0,17
8				Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	820.875	0,169
9				meyveler, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	599.428	0,12
10				Nükleer reaktörler, kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	280.235	0,058
	İthalat Yoğunlaşması	1.237.345.910	100	**İthalat Yoğunlaşması**	456.433.048	93,98
	Irak'a Yapılan İthalatın üç ülkeden yapılan ithalattaki payı	1.237.345.910	60.14	Irak'a Yapılan İthalatın üç ülkeden yapılan ithalattaki payı	458.690.036	10,90
	Irak'tan Yapılan ithalatın Dünyadan İthalattaki Payı	1.237.345.910	15,64	Irak'tan Yapılan ithalatın Dünyadan İthalattaki Payı	458.690.036	0,39

Kaynak: TUİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarette Yoğunlaşma 2003.

Türkiye İstatistik Kurumunun (2006) *Dış Ticaret İstatistikleri* verilerine göre, 1995 yılında Irak'a gerçekleştirilen ihracatımız daha çok emek yoğun mal grupları olup, gıda maddelerini içinde barındırmaktadır. Bunlar arasında %48,52'lik payla değirmencilik ürünleri ilk sırayı almıştır.

4. Avantajlı, Dezavantajlı Fasıllar ve Değişim

a. Avantajlı Fasıllar ve Değişim

Tablo 5, 1980'den 2005'e Türkiye-Irak ticaretinde avantajlı ürün fasılları ve avantajlarının değişimini göstermektedir. Dördüncü ve yedinci sütundaki değerler ikinci ve beşinci sütunların karşılık geldiği satırlardaki avantajlı fasılların dış ticaret dengesinin toplam dış ticaret dengesi içindeki payını vermektedir. İlgili fasıl dış ticaret fazlası veriyor ve genel dış ticaret dengesi açık ise bu değerler negatif olmaktadır. Hem ilgili fasıl hem de genel dış ticaret dengesi 2005 yılında olduğu gibi fazla veriyorsa dış ticaret dengesindeki pay değerlerinin işareti yedinci sütundaki gibi pozitif olacaktır.

Tablo 5: Türkiye-Irak Ticaretinde Avantajlı Fasıllar ve Değişim

	1980			2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesin deki payı	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesin deki payı
1	Kara taşıtları ve bunların aksam, parçaları	27.814.371	-2,52	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	249.466.112	10,89
2	Hububat	15.305.111	-1,39	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inilin, buğday glüteni	241.924.068	10,56
3	Pamuk	13.440.824	-1,22	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	193.415.330	8,44
4	Meyve, kavun ve turunçgillerin kabukları	12.106.849	-1,10	Nükleer reaktörler, kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	163.391.126	7,13
5	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	10.998.699	-0,997	Demir veya çelikten eşya	156.438.516	6,83
6	Sebze, meyve, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri	10.366.496	-0,94	Demir ve çelik	150.874.652	6,58
7	Cam ve cam eşya	9.118.161	-0,83	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	120.249.351	5,25
8	Dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız lifler	5.725.835	-0,52	Mobilyalar, aydınlatma, reklâm lambaları, prefabrik yapılar	99.273.397	4,33
9	Sebze ve yenilen kökler, yumru ve bitkiler	3.352.036	-0,30	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	88.089.786	3,84
10	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	2.736.710	-0,25	Plastik ve plastikten mamul eşya	71.252.074	3,11

Kaynak: TUİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarette Yoğunlaşma 2003.

Türkiye, Irakla olan genel dış ticaretinde 1980'de açık, 2005'de fazla vermiştir. Tablo 5'de gösterilen mal fasıllarının her birinde Türkiye Irak'la olan ticaretinde fazla vermiş, avantajlı durumdadır. Bu mal fasılları ihracattaki fasıl yoğunluğuyla benzerlik gösterse de bu fasıllarda hem ihracat hem de ithalat yapıldığından değerler farklılık göstermektedir. Nitekim "elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları" 2005 ihracatında ikinci sırada iken karşılaştırmalı avantajlı ticarette birinci sıraya, diğer yandan 2005 ihracatında "mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar" birinci fasıl iken avantajlı ürünlerde Tablo 5'in beşinci sütununda görüldüğü gibi yedinci sıraya düşmüştür.

1980'de "kara taşıtları ve bunların aksam, parçaları" en avantajlı ürünler fasılı iken 2005'de dokuzuncu sıraya gerilemiştir. Türkiye, 1980'den 2005'e hububat ve değirmecilik, demir ve çelikte ürünlerinde avantajını sürdürmüştür. Diğer taraftan, 1980'de 2005 yılına gelindiğinde avantajlı ürünlerin emek yoğun ürünlerden sermaye yoğun ürünlere dönüştüğü görülür.

b. Dezavantajlı Fasıllar ve Değişim

Tablo 6'ya bakıldığında 1980 yılında Türkiye'nin dezavantajlı olduğu ürünlerde fasıl bazında en büyük dış ticaret açığını petrolde verdiği görülür. Bunun yerini 2005 yılında "bakır ve bakırdan eşya" ile "gübreler" almaktadır. 1980 yılındaki madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallarda görülen dezavantajın 2005 yılında ortadan

kalkmasının nedeni ise Türkiye'nin Irak'tan ham petrol ithal edip içeride işleyip katma değer yaratarak tekrar Irak'a ihraç ediyor olmasıdır.

Tablo 6: Türkiye-Irak Ticaretinde Dezavantajlı Fasıllar ve Değişim

	1980			2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesindeki payı	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesindeki payı
1	Madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar	-1.235.620.991	112,07	Bakır ve bakırdan eşya	-7.308.915	-0,32
2	Fotoğrafçılıkta, sinemacılıkta kullanılan eşya	3.514	-0,00037	Gübreler	-2.845.199	-0,12
3	Mobilyalar	3.793	-0,00034	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	-288.787	-0,012
4	Adi metallerden çeşitli eşya	5.095	-0,00046	Örülmeye elverişli bitkisel maddeler, bitkisel müstahzarlar	-30.277	-0,0013
5	Canlı bitkiler ve çiçekçilik müstahzarları	6.600	-0,0006	Odun hamuru: lifli selülozik maddelerin hamurları, hurdalar	-27.124	-0,0012
6	Adi metalden alet, bıçakçı eşyası ve sofra takımi	9.175	-0,0008	Kurşun ve kurşundan eşya	721	0,00003
7	Seramik mamulleri	21.647	-0,002	Postlar, kürkler, taklit kürkler ve mamulleri	1.511	0,00006
8	Süt ve süt ürünü; kus ve kümes hayvaninin yumurtası; tabii bal	40.964	-0,004	Metal cevherleri, cüruf ve kül	2.942	0,0001
9	Optik, fotoğraf, sinem, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi alet	62.673	-0,006	Dokumaya elverişli bitkisel lifler, kâğıt ipeği ve dokumaları	3.366	0,00014
10	Debagatta ve boyacılıkta kullanılan hülasalar	85.728	-0,008	Hazır kuş tüyü ve insan saçı mamulleri, yapma çiçekler	3.596	0,00015

Kaynak: TUİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarette Yoğunlaşma 2003.

Tablo 6'da görüldüğü gibi dezavantajlı fasıl çeşitlerinin çoğunda Türkiye Irak'la olan dış ticaretinde parasal değeri az da olsa fazla vermektedir ve avantajlı durumdadır. Ancak, bu avantajlı fasılların çeşidi ilk on üründe 1980'de dokuz iken 2005'de beş'e düşmüş, en dezavantajlı ürün sayısı da söz konusu olan dönemde birden beşe çıkmıştır.

IV. TÜRKİYE-İRAN DIŞ TİCARETİNDE YOĞUNLAŞMA VE DEĞİŞİM

1. İran'ın Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile Ticari Düzenlemeleri

1979 yılında rejim değişikliğine uğramış olan İran, güçlü bir petrol endüstrisine ve çoğu tarım sektöründe faaliyet gösteren orta boy işletmelere ve özel sektöre sahipken, devrimi izleyen yıllarda çiftlikleri, şirketleri ve bankaları kamulaştırmış, yabancı sermaye yatırımlarını yasaklamıştır. Ancak izleyen yıllarda kamu sektörünün yeterince denetlenememesi sonucu ekonomide verimsizlik oluşmuştur. Ayrıca İran ekonomisi Amerika Birleşik Devletleri'nin yaptırımlarından olumsuz etkilenmiştir. Uluslararası yaptırımlardan dolayı Türk firmalarının İran'a yatırımda çekimser kaldıkları görülmektedir. Gerek İran'ın Irak ile savaşı, gerekse devrim sonrası aşırı merkezi plânlamacı-ithal ikameci model uygulaması, gerekse ABD baskısı, İran ekonomisini ve İran'ın Türkiye ve batılı ülkelerle olan ticaretini olumsuz etkilemiştir. Bütün bunlara

rağmen, İran Türkiye dâhil, batılı ülkelerce petrol ve doğalgaz rezervleri açısından önemli bir ülke konumundadır.

İran'ın hızlı nüfus artışı ekonomide işsizliğe, enflasyona, yoksulluğa yol açmış ve devlet bütçesine yük getirmiştir. Gerek yüksek petrol rezervi gerekse tarıma elverişli kullanılabilir topraklara sahiplik İran'ın dış ticaretinin şekillenmesine etki etmektedir. Türkiye'nin tarım teknolojilerinin gelişmiş ve Avrupa pazarlarına nazaran ucuz olması, tarımda liberalleşme ve modernleşmeye yönelen İran, Türkiye için tarımsal alet ve motorlu araçlarda bir pazar potansiyeline sahiptir.

Türkiye ile İran arasında dış ticareti ve ekonomik işbirliğini geliştirmeye yönelik antlaşmaların yetersiz kaldığı görülür. İran'la Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması (12.05.1980), Ticaret ve Ekonomik, Sınai ve Teknolojık İşbirliği Anlaşması (09.03.1982), Ticaret Anlaşması ve Deniz Ticaret Seyrüsefer Anlaşmaları (21.12.1996), Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı İdari Yardım Anlaşması (23.11.2000), Türk Eximbank-İran İhracat Garanti Fonu (EGFİ) Mutabakat Zaptı (26.09.2002) gibi her iki ülke açısından önemli Anlaşmalar yapılmıştır. Van Valisi Özdemir Çakacak (2008) Türkiye-İran 4. Sınır Ticareti toplantısı sonucuna göre **"**Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacminin genişletilmesi ve sınır ticaretinden faydalanan kişi sayısının artırılması, sınır ticareti belgesi olan tacir ve esnafın komşu ülkelerle doğrudan ithalat-ihracat yapabilmesi, sınır ticaret merkezlerinden alım yapmasının sağlanması, gümrük vergilerinin indirilmesi, ithalat-ihracat izlekleriyle ilgili idari işlemlerin basitleştirilmesi, ithal ürünlerin dolaşım bölgelerinin genişletilmesi, mal çeşitlendirilmesi ve ithal kotaların artırılması hedeflendiğini" belirtmiştir.

Güleç ve Oğuz (2003:32), Türkiye'nin, İran'a yönelik olarak ihracat potansiyeli bulunan sektörler arasında sanayi malı olarak İran'ın tekstil sektörüne yönelik makine ve teknolojiyi, İran ekonomisinin geneline yönelik olarak ulaşım araçları ile makine ve teçhizatı, gıda ürünleri ve canlı hayvanlar ile kimyasal ve tıbbi ürünler, maden ürünleri, motorlu kara taşıtları için aksam ve parçalar, kâğıt ve kartonlar, demir çelik borularını, tarımsal ürün olarak sebze, hububat, bitkisel yağlar, şekerli ve kakaolu ürünler, bisküvi ve gofretler, tütün mamullerini saymaktadır.

2. İhracatta Fasıl Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

Tablo 7, Türkiye'nin İran'a olan ihracat fasıl yoğunlaşmasını ve fasıl yoğunlaşmasında değişmeyi ve bunların Türkiye'nin toplam ihracat içerisindeki paylarını göstermektedir. Türkiye'nin İran'a olan ilk on fasıldaki ihracat yoğunlaşması 1980'den 2005'e %78'den %68,6'ya düşmüş, ancak ihraç edilebilir mal ve fasıl çeşitliği Türkiye'nin üretim yapısındaki değişime ve çeşit artışına paralel olarak artmıştır. İran'a yapılan ihracatın üç ülke içindeki payı %3.36, dünyaya yapılan ihracat içerisindeki payı ise 1980'den 2005'e %1,67 azalmıştır. İran'a yapılan ihracatın hem üç ülke içindeki payı hem de dünya içindeki payında görülen bu azalmanın nedenin İran üzerine olan dış yaptırımlar ve bu ülke ile ekonomik ve ticari ilişki ve düzenlemelerin yeterince gelişmemiş olduğunu işaret eder.

1980 yılında emek yoğun tarımsal bir fasıl olan "hububat" ve "dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız lifler" ilk iki sırayı alırken, 2005'de yerlerini ileri teknoloji ve sermaye yoğun fasıl olan "nükleer reaktörler, kazan makine cihaz ve aletleri ile parçaları" ve "motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet" fasılları almıştır. Tablo 7 incelendiğinde, 1980'den 2005'e Türkiye'nin İran'a olan ihracat fasılları

yapısal olarak emek yoğun üretimden sermaye-teknoloji yoğun üretime ve ihracatına dönüştüğü ve İran'ın tarımda modernleşme çabaları doğrultusunda Türkiye'den tarımsal makine ve motorlu araçlar ithal etmekte olduğu görülür.

Tablo 7: Türkiye'nin İran'a İhracatında Fasıl Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

	1980			2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	İhracat payı	Fasıl	Dolar	İhracat payı
1	Hububat	14.653.580	17,28	Nükleer reaktörler, kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	103.251.105	11,31
2	Dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız lifler	9.200.859	10,85	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	100.891.991	11,05
3	Makineler, mekanik cihazlar, kazanlar ve aksam, parçalar	8.770.389	10,34	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	62.718.288	6,87
4	Organik kimyasal ürünler	8.080.388	9,53	Demir ve çelik	60.593.758	6,64
5	Tabii sentetik/taklit kauçuk; kauçuk eşya	5.877.374	6,93	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	51.480.437	5,64
6	Madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar	5.166.286	6,09	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	46.649.224	5,11
7	Etler ve yenilen sakatat	5.073.172	5,98	Plastik ve plastikten mamul eşya	44.997.040	4,93
8	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	3.711.013	4,38	Demir veya çelikten eşya	41.348.022	4,53
9	Tuz, kükürt, toprak ve taslar, alçılar ve çimento	2.840.701	3,35	Sentetik ve suni devamsız lifler	37.919.164	4,15
10	Dökme demir/demir ve çelik	2.821.460	3,33	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	30.591.506	3,35
	İhracat Yoğunlaşması	66.195.222	78,04	**İhracat Yoğunlaşması**	580.440.535	63,58
	İran'a Yapılan İhracatın üç ülkeye yapılan İhracata Payı	84.820.742	26,3	İran'a Yapılan İhracatın üç ülkeye yapılan İhracata Payı	912.940.054	21,66
	İran'a Yapılan İhracatın Dünya İhracatına Payı	84.820.742	2,91	İran'a Yapılan İhracatın Dünya İhracatına Payı	912.940.054	1,24

Kaynak: TUİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarette Yoğunlaşma 2003.

3. İthalatta Fasıl Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği fasılların başında, Tablo 8'de görüldüğü gibi petrol ve doğalgaz'ı içeren "madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar" 1980 ve 2005 yıllarında ilk sırada bulunmakta olup, oldukça yüksek parasal değere sahiptir. Bunların ithalat payı 1980'de İran'dan yapılan ithalatın %99,8, 2005'de ise % 95,8 olmuştur. Artmakta olan bu açığın nedeni, sürekli artan petrol ve doğal gaz fiyatlarından, buna karşılık petrol ve doğalgazın ikamesinin zor ve sanayi ürünlerinin ise ikamesinin nispeten yüksek olması dolayısıyla Türkiye, İran'a ihraç ettiği sanayi ürünlerine bu fiyat artışlarını yansıtamamasından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak bu açık Türkiye'nin İran'a sanayi malı ihracatı ile karşılanamadığı için dengesiz bir ticaret oluşmaktadır. Bu durum Türkiye'nin bu fasıllarda İran'a yüksek seviyede bağımlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 8: Türkiye'nin İran'dan İthalatında Fasıl Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

	1980			2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	İthalat payı	Fasıl	Dolar	İthalat payı
1	Madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar	800.732.340	99,78	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	3.325.239.270	95,84
2	Organik olmayan kimyevi müstahsallar	1.764.730	0,22	Plastik ve plastikten mamul eşya	35.113.655	1,01
3	Kara taşıtları ve bunların aksam, parçaları	3.313	0,0004	Metal cevherleri, cüruf ve kül	13.669.488	0,39
4	Makineler, mekanik cihazlar, kazanlar ve aksam, parçalar	2.388	0,0003	Bakır ve bakırdan eşya	12.524.702	0,36
5	Çeşitli eşya	57	0,000007	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	10.380.361	0,299
6				Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	9.283.882	0,27
7				Organik kimyasal müstahsallar	6.910.721	0,199
8				Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	5.570.569	0,16
9				Nükleer reaktörler, kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	5.190.536	0,15
10				Cam ve cam eşya	4.846.523	0,14
	İthalat Yoğunlaşması	802.502.828	100	**İthalat Yoğunlaşması**	3.428.729.707	98,82
	İran'a Yapılan İthalatın üç ülkeden yapılan ithalattaki payı	802.502.828	39,0	İran'a Yapılan İthalatın üç ülkeden yapılan ithalattaki payı	3.469.705.759	82,6
	İran'dan Yapılan ithalatın Dünyadan İthalattaki Payı	802.502.828	10,15	İran'dan Yapılan ithalatın Dünyadan İthalattaki Payı	3.469.705.759	2,97

Kaynak: TUİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarette Yoğunlaşma 2003.

Ayrıca Türkiye ile İran arasında hacim olarak önemsiz görünse de kara taşıtları ve bunların aksam, parçaları, makineler, mekanik cihazlar, kazanlar ve aksam, parçalar ve organik kimyasal fasıllarda endüstri-içi ticaretin oluşmaya başladığı görülmektedir.

Tablo 8'de görüldüğü üzere, 1980'den 2005'e İthalatta ilk on fasılda ticaret yoğunlaşmasına bakıldığında, 1980'de sadece beş fasıl tüm ithalatı oluştururken, 2005'te on fasıla ulaşılmış ve bu da İran'dan yapılan ithalatın %98,8'ine düşmüştür. İran'dan yapılan ithalatın bu üç ülke içerisindeki önemi 1980'de %39 iken 2005'de %82,6'ya çıkmıştır, ancak Türkiye'nin dünyadan yaptığı toplam ithalatı içindeki payı %10'dan %2,97'ye gerilemiştir.

4. Avantajlı, Dezavantajlı Fasıllar ve Değişim

a. Avantajlı Fasıllar ve Değişim

1980'den 2005 yılına Türkiye'nin İran'la olan dış ticaretinde avantajlı ürünler Tablo

Tablo 9: Türkiye-Iran Ticaretinde Avantajlı Fasıllar ve Değişim

	1980			2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesindeki payı	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesindeki payı
1	Hububat	14.653.580	-2,04	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	99.966.049	-3,91
2	Dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız lifler	9.200.859	-1,28	Nükleer reaktörler, kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	98.060.569	-3,84
3	Makineler, mekanik cihazlar, kazanlar ve aksam, parçalar	8.768.001	-1,22	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	62.718.288	-2,45
4	Organik kimyasal ürünler	8.080.388	-1,13	Demir ve çelik	58.581.087	-2,29
5	Tabii sentetik/taklit kauçuk; kauçuk eşya	5.877.374	-0,82	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	52.177.734	-2,04
6	Etler ve yenilen sakatat	5.073.172	-0,71	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	46.406.232	-1,82
7	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	3.711.013	-0,52	Demir veya çelikten eşya	39.473.153	-1,54
8	Tuz, kükürt, toprak ve taslar, alçılar ve çimento	2.840.701	-0,39	Sentetik ve suni devamsız lifler	33.435.624	-1,31
9	Dökme demir/demir ve çelik	2.821.460	-0,39	Mobilyalar, aydınlatma, reklâm lambaları, prefabrik yapılar	30.089.423	-1,18
10	Cam ve cam eşya	2.219.145	-0,31	Özel dokunmuş mensucat, dantelâ, duvar halıları, işlemeler	26.676.120	-1,04

Kaynak: TUİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarette Yoğunlaşma 2003.

9'da görüldüğü gibi emek yoğun hububat, dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız liflerden, üretiminde teknoloji içerikli sermaye yoğun girdi kullanılan "motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet vb." ile "nükleer reaktörler, kazan ve makinelere" geçiş şeklinde bir değişim olmuştur. Ancak bu fasıllarda görülen dış ticaret fazlası Tablo 10'da görülen en dezavantajlı fasıl olan "mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları" nda görülen açık ile kıyaslanamayacak kadar yetersizdir.

b. Dezavantajlı Fasıllar ve Değişim

Tablo 10'da görüldüğü üzere, gerek 1980'de gerekse 2005'de, İran'la dış ticarette en dezavantajlı ürün doğasal olarak İran'da bol bulunan petrol ve benzeri mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsallarıdır. Diğer dezavantajlı ürünler, 1980'de fasıl bazında madeni yakıtlar hariç, dış ticaret fazlası vermiş, ancak bu durum 2005'e gelindiğinde korunamamış, yani avantajlı duruma getirilememiş ve dış ticaret açığı verilen yeni fasıllar oluşmuştur.

Tablo 10: Türkiye-Iran Ticaretinde Dezavantajlı Fasıllar ve Değişim

	1980			2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesindeki payı	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesindeki payı
1	Madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar	-795.566.054	110,85	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	-3.273.758.833	128,04
2	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi alet.	5.424	-0,00075	Metal cevherleri, cüruf ve kül	-13.313.603	0,52
3	Fotoğrafçılıkta, sinemacılıkta kullanılan eşya	12.512	-0,0017	Bakır ve bakırdan eşya	-10.542.650	0,41
4	Hali, kilim, duvar, kadife, pelüs vs.	25.635	-0,0036	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	-9.238.113	0,36
5	Eczacılık ürünleri	39.934	-0,0055	meyveler, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	-4.303.560	0,17
6	Çeşitli gıda müstahzarları	45.975	-0,006	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	-2.656.416	0,10
7	Yenilen meyve, kavun ve turunçgillerin kabukları	60.480	-0,008	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	-1.421.337	0,06
8	Ham deriler	67.003	-0,0098	Kurşun ve kurşundan eşya	-969.664	0,04
9	Pamuk	73.606	-0,0102	Çinko ve çinkodan eşya	-540.469	0,02
10	Çeşitli tohum ve meyve, sanayi ve tababette kullanılan bitkiler	74.540	-0,01038	Yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	-271.204	0,01

Kaynak: TUİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarette Yoğunlaşma 2003.

Gerek İran'da uzun yıllar ekonomik yapının devletçi ve liberalleşmemiş olması, gerekse güven sebebi ile birçok ülkenin İran'a yatırımda çekingen kalması dolayısıyla İran, Türkiye için rekabet ortamının az olduğu cazip ve potansiyel bir pazar konumundadır. Son yıllarda İran'la dış ticarette artan bir açık vardır. Bu pazar potansiyeli Türkiye'den İran'a ihracat artırımıyla karşılandığında dış açık dengelenmiş olacaktır.

V. TÜRKİYE-SURİYE DIŞ TİCARETİNDE YOĞUNLAŞMA VE DEĞİŞİM

1. Suriye'nin Ekonomik Durumu, Türkiye ile İlişkisi ve Düzenlemeler

Suriye ülke ekonomisini daha verimli bir hale getirmek amacıyla 2000 yılından sonra mali ve ekonomik reformlarla birlikte dış ticarette liberilizasyon politikası izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda Suriye, Avrupa Birliği ile Aralık 2003'te bir Ortaklık Anlaşması imzalamış ve Dünya Ticaret Örgütüne üyeliğine başvuruda bulunmuştur. Avrupa Birliği tarafından Suriye'ye serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde her türlü maddi ve manevi destek sağlanmaktadır.

Suriye ekonomisinde Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYH)'da petrol ve tarımsal üretim önemli paylara sahiptir. Suriye'nin tarım sektörünün en önemli ürünü pamuk olup diğerleri zeytin, şeker pancarı, tütün, buğday, arpa, mercimek, nohuttur. Suriye'nin sanayi sektörünün en önemli endüstrisi petrol olup, diğerleri arasında tekstil, çimento, gıda-işleme, içecek, gübre, tütün ve fosfat gibi alt sektörler sayılabilir. Suriye petrol, doğalgaz, turizm ve otomotiv sektöründe yabancı yatırımcılar için cazibelidir.

Suriye'nin temel döviz geliri kazancı petrol ihracına, yurt dışında çalışan işçi gelirlerine ve tarımsal ürün ihracatına bağlıdır. Tarımsal ihracat petrolden sonra ülkenin ikinci döviz kazanç kaynağıdır. Pamuk ve zeytinyağı önemli iki tarımsal ürün olup bu malların ihracatının % 22'sini Avrupa Birliği'ne yapmaktadır.

1950'li yıllarda Suriye sanayileşmeye başlamış ve devletin ağır sanayiye yaptığı yatırımlarla sanayileşmesi 1970'li yıllarda hız kazanmıştır. Sanayi, petrol, tekstil, çimento, gıda-işleme, içecek, gübre tütün ve fosfat gibi alt sektörlerden oluşmaktadır. Tekstil, gıda, deri, kâğıt ve kimyasallar özel sektörün elinde iken, gübre, çimento gibi sanayiler devletin kontrolündedir. Suriye, sanayi sektöründe, idarede, finansmanda, dış ticaret ve teknoloji konularında ciddi sorunlar yaşamaktadır. Avrupa Birliğiyle 2003 yılında imzalanan Ortaklık Anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle Suriye sanayisinin modernizasyon sürecine gireceği umulmaktadır.

Suriye 1 Ocak 2005'te Arap Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşma Arap ülkeleri arasında ticaret hacmini arttırmayı, iç pazarların gelişmesini, üye ülkelerin üretim kapasitelerini ve teknolojik seviyelerini yükseltmeyi, yeni sanayi alanları yaratmayı, ekonomik istikrar sağlamayı, ekonomik alanda yeniden yapılanmayı amaçlamaktadır. Bu anlaşmadan Suriye'nin yanında, Türkiye'nin 2007'de Suriye ile yaptığı Serbest Ticaret Alanı tesis eden Ortaklık Anlaşması aracılığıyla yararlar sağlayacağı düşünülmektedir.

Suriye ile Türkiye arasında 17.9.1974'de ilk Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Son yıllarda ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla çifte vergilendirmenin önlenmesi, yatırımların korunması ve teşviki anlaşmalarından sonra iki ülke arasında 2004 Nisan ve Temmuz aylarında yapılan Serbest Ticaret Anlaşması toplantıları sonucu 23 Aralık 2004 tarihinde imzalanan **"**Serbest Ticaret Anlaşması"nın yürürlüğe" girmesiyle dış ticaretin ve yatırımların karşılıklı olarak daha da artırılması amaçlanmıştır. Ayrıca bu anlaşma iki ülke arasındaki ticaretin kompozisyonun değişmesine, dış ticarete konu madde sayısının artışını beraberinde getirmekle birlikte halen Suriye'nin ithal kısıtlaması koyduğu ve Türkiye'nin genel ihracatında lokomotif işlevi gören sektörlerde üretilen malların Suriye'ye ihracı mümkün olacaktır. Coğrafi yakınlık ve iki toplum arasındaki ortak tarihi bağların dış ticaret hacminin gelişmesinde önemli bir rol oynaması beklenmektedir.

En son olarak, Dış Ticaret Müsteşarlığı Duyuruları (2008)'ndan anlaşıldığı üzere iki ülke arasında taşımacılık alanında işbirliği, ortak serbest bölge kurulması ve sınır ticaret merkezleri tesis edilmesi için çeşitli girişimler sonucunda Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti arasında Serbest Ticaret Alanı tesis eden Ortaklık Anlaşması 1 Ocak 2007 Tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmada "taraflar arasındaki ekonomik işbirliğinin artırılması ve güçlendirilmesi, mal ticaretindeki kısıtlamaların kaldırılması, uygun rekabet koşullarının yaratılması, karşılıklı yatırımların teşvik edilmesi ve tarafların üçüncü ülke piyasalarındaki ticaret ve işbirliğinin geliştirilmesi" kararı alınmıştır. Anlaşma, sanayi ürünleri ile seçilmiş bir kısım tarım ürününde pazara giriş kolaylıkları sağlamaktadır. Anlaşmaya göre tercihli ticarette tatbik edilecek menşe kuralları bir protokolle düzenlenmiş olup ikili ticarette, Pan-Avrupa-Akdeniz Menşe Kümülâsyonu sistemi kapsamındaki uyumlaştırılmış menşe kurallarını tatbik edilecektir. Mal ticaretindeki kısıtlamaların kaldırılması suretiyle ticaret hacminin

genişletilmesi ve iki ülke arasındaki ekonomik, teknik, bilimsel işbirliğinin artırılması ve güçlendirilmesi, karşılıklı yatırımların teşvik edilmesi ve tarafların üçüncü ülke piyasalarındaki ticaret ve işbirliğinin geliştirilmesi konularında önemli bir adım atılmış bulunmaktadır.

Güleç ve Oğuz (2003:36), Türkiye'nin, Suriye'ye yönelik olarak ihracat potansiyeli bulunan sektörler arasında sanayi malı olarak makine-ekipmanlar, taşıt araçları ve ekipmanları, kimyasal mamuller, ara malı niteliği taşıyan demir-çelik mamulleri sıralamaktadır. Suriye'nin özel sektörünün küçük ölçekli yatırımlara yönelmesi dolayısıyla Türkiye'den makine, ekipman ve elektrikli cihazlar gibi yatırım mallarına olan talebini artırdığını belirtir. Araştırmacılar, bu bağlamda internet üzerinden sesli iletişim sistemleri ve bununla ilgili hizmetler ve teknolojilerin Suriye'deki işadamları, hastaneler ve kamu kuruluşları tarafından artan bir şekilde talep edildiğini belirtmişlerdir. Tarım ürünlerinden taze meyve-sebze, kuru meyveler, işlenmiş gıdaları saymaktadırlar. Ayrıca, Suriye'nin diğer Arap ülkeleri ile yaptığı Serbest Ticaret Anlaşmalarıyla Suriye'de Türk firmalarınca üretilecek tüm malların Arap ülkelerine gümrüksüz ihraç edilebilmesini mümkün kılmakta ve Türk girişimcilerin diğer Ortadoğu ve Arap ülkelerine Suriye üzerinden açılmasına olanak tanımaktadır.

2. İhracatta Fasıl Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

1980 yılında Suriye'ye yapılan ihracatın içinde ilk on faslın oranı %80,4 iken 2005

Tablo 11: Türkiye'nin Suriye'ye İhracatında Fasıl Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

	1980			2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	İhracat payı	Fasıl	Dolar	İhracat payı
1	Tuz, kükürt, toprak ve taslar, alçılar ve çimento	30.548.888	29,68	Nükleer reaktörler, kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	103.251.105	11,31
2	Canlı hayvanlar	28.931.958	28,11	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	100.891.991	11,05
3	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inilin, buğday glüteni	4.999.634	4,86	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	62.718.288	6,87
4	Madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar	3.943.017	3,83	Demir ve çelik	60.593.758	6,64
5	Alüminyum	3.149.515	3,06	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	51.480.437	5,64
6	Sebze ve yenilen kökler, yumru ve bitkiler	2.843.887	2,76	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	46.649.224	5,11
7	Etler ve yenilen sakatat	2.679.755	2,60	Plastik ve plastikten mamul eşya	44.997.040	4,93
8	Organik olmayan kimyevi müstahsallar	2.655.097	2,58	Demir veya çelikten eşya	41.348.022	4,53
9	Dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız lifler	1.790.447	1,74	Sentetik ve suni devamsız lifler	37.919.164	4,15
10	Pamuk	1.272.229	1,24	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	30.591.506	3,35
	İhracat Yoğunlaşması	82.814.427	80,46	**İhracat Yoğunlaşması**	430.369.742	78,02
	Suriye'ye Yapılan İhracatın üç ülkeye yapılan İhracata Payı	102.923.638	31,91	Suriye'ye Yapılan İhracatın üç ülkeye yapılan İhracata Payı	551.627.266	13,08
	Suriye'ye Yapılan İhracatın Dünya İhracatına Payı	102.923.638	3,54	Suriye'ye Yapılan İhracatın Dünya İhracatına Payı	551.627.266	0,75

Kaynak: TUİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarette Yoğunlaşma 2003.

yılında ilk on fasılda ihracat yoğunlaşması %78,01'e düşmüştür. Suriye'ye yapılan ihracatın bu üç ülkeye yapılan ihracat içinde payı 1980'de 31,91 iken 2005'de %13,08'e gerilemiştir. Suriye'ye yapılan ihracatın Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı da 1980'de %3,5 iken 2005'de %0,75'e gerilemiştir.

Tablo 11 incelendiğinde, Türkiye'nin 1980'den 2005'e Suriye'ye yapmış olduğu ihracat fasılları çok belirgin biçimde tarımsal mallardan sanayi mallarına dönüştüğü görülür. 1980'de tuz, kükürt, toprak ve taslar, alçılar ve çimento %29,7 payla ilk sırayı, canlı hayvanlar %28'lik payla ikinci sırayı alırken, 2005'de ihracatta "nükleer reaktörler, kazan; makine ve cihazlar, aletler, parçaları" ve "motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet vb." %11'lik payla ilk iki sıraya yerleşmiştir. Suriye'ye 1980'de "demir veya çelikten eşya" ihracatı ilk on fasılda yer almazken 2005'de %6'lık payla dördüncü sırada yer almıştır.**********

3. İthalatta Fasıl Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

Tablo 12 incelendiğinde Suriye, Türkiye'ye 1980 yılında sadece "madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar" ve "bakır" ihraç etmekte iken 2005 yılında ihraç ettiği mal çeşidini artırmıştır. Bu mallar arasında "mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları ve mumlar"ın payı 1980'den 2005'e %99'dan %58,5'e gerilerken, 2005'de Suriye Türkiye'ye tarımsal ürünler ihraç etmeye başlamıştır. 1980'de Suriye, Türkiye'den tarımsal mallar ithal ediyorken 2005'de Türkiye'ye tarımsal mal ihraç eder duruma gelmiştir. Her iki yılda da Suriye'nin Türkiye'ye en önemli olan ihracat malının petrolü de içeren mineral yakıtlar olduğu görülür.

Tablo 12'de görüldüğü gibi, Türkiye'nin Suriye'den yaptığı ithalatın bu üç ülkeden yaptığı ithalat içindeki payı 1980'de %0,84 iken 2005'de %6,5'e çıkmıştır. Suriye'den yapılan ithalatın Türkiye'nin toplam ithalat içindeki payı da 1980'de %0,22 iken 2005'de %2,97'ye çıkmıştır.

Tablo 11 ve Tablo 12 birlikte incelendiğinde, 1980'den 2005'e Suriye'nin, Türkiye'nin gerek bu üç komşu ülkeye ihracattaki gerekse dünyaya ihracatındaki önemi azalırken ithalatındaki önemi artış göstermiştir. Türkiye'nin Suriye'ye ihraç ettiği mallar 1980'den bu yana tarımsal mal yoğunluğundan sanayi mallarına kayarken, ithal ettiği malların yoğunluğunda ise "mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsallar"ı yanında tarımsal mallara kaymıştır. Bu durum bize her iki ülkenin dış ticaretinde yapısal bir değişim yaşadığını ve bunun da ülkelerin üretim yapılarının değişmesinin dış ticarete yansıması olduğunu işaret eder. Nitekim petrol Suriye'nin toplam ihracat gelirlerinin %60'ına yakınını oluşturmakta olup, GSYH'da Tarım sektörü %27'lik bir paya, sanayi üretimi ise %20'lik bir paya sahiptir.

Tablo 12: Türkiye'nin Suriye'den İthalatında Fasıl Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

	1980			2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	İthalat payı	Fasıl	Dolar	İthalat payı
1	Madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar	17.191.692	99,43	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	159.179.068	58,48
2	Bakır	98.445	0,57	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	72.329.389	26,57
3				Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	8.957.382	3,29
4				Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	7.004.344	2,57
5				Plastik ve plastikten mamul eşya	4.771.940	1,75
6				Demir ve çelik	4.142.257	1,52
7				Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	3.162.476	1,16
8				Yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	1.522.194	0,56
9				Hasır: saz ve benzeri örülebilen maddelerden mamuller	913.976	0,34
10				Gıda sanayi kalıntı ve döküntüleri, hazır hayvan gıdaları	727.912	0,27
	İthalat Yoğunlaşması	17.290.137	100	**İthalat Yoğunlaşması**	262.710.938	96,52
	Suriye'den Yapılan İthalatın üç ülkeden yapılan ithalattaki payı	17.290.137	0,84	Suriye'den Yapılan İthalatın üç ülkeden yapılan ithalattaki payı	272.179.750	6,5
	Suriye'den Yapılan ithalatın Dünyadan İthalattaki Payı	17.290.137	0,22	Suriye'den Yapılan ithalatın Dünyadan İthalattaki Payı	272.179.750	2,97

Kaynak: TUİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarette Yoğunlaşma 2003.

4. Avantajlı, Dezavantajlı Fasıllar ve Değişim

a. Avantajlı Fasıllar ve Değişim

Tablo 13'de 1980'den 2005'e Türkiye-Suriye dış ticaretinde en avantajlı ürünler ve bunların değişimi yer almaktadır. "Tuz, kükürt, toprak ve taslar, alçılar ve çimento", "canlı hayvanlar" ve "meyve, kavun ve turunçgillerin kabukları" 1980'de en avantajlı ürün fasılları iken, Türkiye'nin 1980'den bu yana sanayi üretimine ağırlık vermesiyle 2005'de bunların yerini "nükleer reaktörler, kazan; makine ve cihazlar, aletler, parçaları", "motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet vb." ile tarımsal ürün grubu olan "hububat" almıştır. Türkiye, Suriye ile olan dış ticaretinde olduğu gibi 1980 ve 2005 yıllarında en avantajlı olduğu ilk on fasılda dış ticaret fazlası vermiştir.

Tablo 13: Türkiye-Suriye Ticaretinde Avantajlı Fasıllar ve Değişim

	1980			2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	Dış ticaret denges indeki payı	Fasıl	Dolar	Dış ticaret denges indeki payı
1	Tuz, kükürt, toprak ve taslar, alçılar ve çimento	30.548.888	35,67	Nükleer reaktörler, kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	50.908.515	18,22
2	Canlı hayvanlar	28.931.958	33,79	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	43.160.747	15,45
3	Meyve, kavun ve turunçgillerin kabukları	11.681.675	13,64	Hububat	38.077.508	13,63
4	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inilin, buğday glüteni	4.999.634	5,84	Sentetik ve suni devamsız lifler	34.487.428	12,34
5	Alüminyum	3.149.515	3,68	Demir veya çelikten eşya	27.434.781	9,82
6	Sebze ve yenilen kökler, yumru ve bitkiler	2.843.887	3,32	Demir ve çelik	27.337.079	9,78
7	Etler ve yenilen sakatat	2.679.755	3,13	Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	25.917.904	9,27
8	Organik olmayan kimyevi müstahsallar	2.655.097	3,10	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	23.402.482	8,37
9	Dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız lifler	1.790.447	2,09	Plastik ve plastikten mamul eşya	21.317.923	7,63
10	Pamuk	1.272.229	1,49	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	16.141.317	5,78

Kaynak: TUİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarette Yoğunlaşma 2003.

b. Dezavantajlı Fasıllar ve Değişim

Tablo 14, 1980'den 2005'e Türkiye-Suriye dış ticaretinde en dezavantajlı ürünleri ve dezavantajlı ürünlerde değişimi göstermektedir. 1980'de Türkiye'nin Suriye'ye karşı dezavantajlı olduğu ve dış ticarette açık verdiği fasıllar sadece "madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar" ve "bakır" iken 2005'de dezavantajlı ilk on fasılın hepsinde dış ticaret açığı vermiştir. Diğer taraftan, 1980 dezavantajlı olmayan "pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat ürünleri" faslı 2005'de en dezavantajlı ürün olmuş "mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar" ürün faslının önüne geçmiştir. Yine 2005'de "yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular" ve "kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat" gibi tarımsal ürün fasılları en dezavantajlı ürünler arasına girmiştir.

Tablo 14: Türkiye-Suriye Ticaretinde Dezavantajlı Fasıllar ve Değişim

	1980			2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesindeki payı	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesindeki payı
1	Madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar	-13.248.675	-15,47	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	-69.948.101	-25,03
2	Bakır	-97.202	-0,115	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	-40.454.099	-14,48
3	Kitap/gazete/baskı sanayiin diğer; el, makine yazısı, plan vs.	1.838	0,0021	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	-5.527.705	-1,98
4	Semsiye, baston, kamçı, kırbaç ve bunların aksamı	1.964	0,0023	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	-3.162.476	-1,13
5	Çeşitli eşya	2.132	0,0025	Yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	-1.193.067	-0,43
6	Fırça, süpürge, pompan, kalbur ve elekler	2.241	0,0026	Hasır: saz ve benzeri örülebilen maddelerden mamuller	-903.302	-0,32
7	Müzik aletleri; bunların aksam, parça ve aksesuarı	2.750	0,0032	Şeker ve şeker mamulleri	-389.058	-0,139
8	Süt ve süt ürünü; kus ve kümes hayvaninin yumurtası; tabii bal	6.821	0,008	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	-263.068	-0,094
9	Boyacılıkta/debagatta kullanılan bitkisel madde, zamk, reçine vs	7.150	0,0083	Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar	-178.895	-0,064
10	Örülmeye ve yontulmaya elverişli bitkisel madde	8.488	0,0099	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	-140.957	-0,05

Kaynak: TUİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarette Yoğunlaşma 2003.

Tablo 13 ve 14 birlikte incelendiğinde, 1980'den 2005 yılına doğru Türkiye'nin Suriye ile dış ticaretinde en avantajlı ürünlerin emek yoğun ürünlerden sermaye yoğun ürünlere kaydığı görülür. Türk tekstil ve giyiminde önemli bir ham madde olan "pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat" fasıllı ürünler ile önemli enerji kaynağı olan ve Türkiye'de talebi karşılayacak kadar yeterince bulunmayan petrol 2005 yılı itibariyle en dezavantajlı ürünler arasında ikinci olmuştur. Bunların her ikisi de Türkiye'nin ileri gelen tekstil ve rafine petrol endüstrileri için üretimde önemli tamamlayıcı ithal mallarıdır.

VI. SONUÇ

Türkiye'nin 24 Ocak 1980'de aldığı kararlar doğrultusunda başlayan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ve dışa açık büyüme modeli uygulaması 1980'den 2005'e Türkiye'nin üretim, ihracat ve ithalatın yapısında değişmelere yol açmış ve bu durum Türkiye'nin genel ihracat ve ithalatına yansıdığı gibi komşu Ortadoğu sınır ülkeleriyle dış ticaretine de yansımıştır.

Türkiye'nin kıt enerji kaynaklarına sahip olması dolayısıyla, Irak, İran ve Suriye'den olan ithalatında fasıl bazında "madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar" 1980 ve 2005 yıllarında ilk sıralarda yerini korumuştur. Türkiye'nin 1980'den 2005'e ihracatta fasıl yoğunlukları karşılaştırıldığında, Türkiye'nin bu ülkelere olan ihracatının yapısı tarımsal mallardan sanayi malına ve üretiminde emekten ziyade sermaye ve teknoloji gerektiren mal ve fasıllarda yoğunlaşmaya kaymıştır.

Türkiye'nin bu üç ülkeye yaptığı ihracatın bu üç ülkeden yapmış olduğu ithalatı karşılama oranı 1980'de %15,68 iken 2005'de %100,3'e çıkmış, dış ticaret fazlası verir duruma gelmiştir. Bu oransal artış (84.62 puan) Türkiye'nin genel ihracatının toplam ithalatını karşılama oranındaki artışın (25,4) üç katından daha fazla olmuştur. Ancak üç ülke arasında Suriye'ye olan ihracatın bu ülkeden olan ithalatı karşılama oranı 1980'de %595,2'den 2005'de 202,7'ye gerilemiş, Irak ve İran ile dış ticaretinde artış göstermiştir. Zaman içerisinde Türkiye, Suriye ile olan dış ticaretinde 1980'de tarımsal mallar ihraç ederken 2005'de bu malları ithal eder duruma gelmiştir. Buna karşılık Suriye'ye "nükleer reaktörler, kazan; makine ve cihazlar, aletler, parçaları" ve "motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer" sanayi malları ve fasılları 2005 yılı itibariyle Suriye ile ihracatta öncelikli duruma gelmiştir.

Süreç içerisinde bu üç ülke ile "demir ve çelik", "demir veya çelikten eşya", "elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları" gibi sanayi malı fasıllarında endüstri içi ticaretin oluştuğu, ancak genelde Türkiye'nin bu komşu ülke ile olan dış ticareti karşılaştırmalı avantajlara, zaman içerisinde mal ve fasıl bazında uzmanlaşmadaki değişmeye ve en önemli olarak ticarete konu olan malın bu ülkelerde doğal kaynak olarak bol olup olmamasına bağlı olarak geliştiği görülmüştür.

Türkiye'nin İran ile dış ticaretinde, İran'ın tarımda modernleşme atılımları doğrultusunda 1980'de en avantajlı ilk iki fasıl olan "hububat"tan ve "dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız lifler"den 2005'de "motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet vb" ile "nükleer reaktörler, kazan; makine ve cihazlar, aletler, parçaları"'na kaydığı görülür. 1980'den 2005'e Türkiye'nin İran'la dış ticaretinde "madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar" en dezavantajlı ürün olarak yerini korurken, 2005 yılında "metal cevherleri"," bakır ve bakırdan eşya" ve "ham postlar, deriler" de dezavantajlı fasıllar arasında yer almıştır.

Türkiye'nin Irak ile dış ticaretinde, 1980'de en avantajlı fasıl olan "kara taşıtları ve bunların aksam, parçaları"ndan 2005'e gelindiğinde "elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları"na kaydığı, hububatın yerini ise yine tarımsal mallar dayanan işlenmiş "değirmencilik ürünleri"'nin aldığı görülür. 1980'den 2005'e Türkiye'nin Irak'la dış ticaretinde "madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar" en dezavantajlı ürün iken Irak'a son yıllarda rafine petrol ürünlerinde ihracat yapılması ile "madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar"'da 1980'de görülen dezavantaj yerini 2005 yılında "bakır ve bakırdan eşya" ile "gübreler" faslına bırakmıştır.

Yükseler ve Türkan (2008)'ın işaret ettiği doğrultuda, Orta Doğu sınır ülkelerine yapılan ihracatta "nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar, aletler, parçaları" ve "motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer" ürün fasıllarında Türkiye'nin avantajlı olduğu görülmüştür. Bu avantaj Kaya (2006), Falcıoğlu ve Akgüngör (2005)'ün bulguları doğrultusunda; küreselleşme sürecine paralel gelişen üretim ve dış ticaret yapısındaki değişmelerden; Türkiye'nin ileri teknoloji endüstrilerinde yoğunlaşmış olmasından gelmektedir.

İleriye yönelik olarak Türkiye, komşu Ortadoğu sınır ülkelerine yüksek rekabet gücüne sahip ve avantajlı olduğu tarımsal makine, otomotiv, elektrik, elektronik, kimya sektörü gibi sanayi ürünlerinin ihracatını artırarak bu ülkelerden olan ham petrol ithalatında görülen dış ticaret açığını karşılayabilir duruma gelebilir. Ayrıca, Irak ve Suriye'nin Arap Serbest Ticaret Bölgesi (GAFTA)'ne üye olması dolayısıyla bu ülkede yapılacak yatırımlar Türkiye'ye diğer Ortadoğu Arap ülkeleri pazarlarında avantajlar sağlayacaktır. Karşılıklı dış ticaretin artırılması yanında son yıllarda bu ülkelerle başlayan ve önemi daha da artan siyasi ve ekonomik ilişkilerin daha da ilerletilmesi her dört ülkenin yararına olduğu gibi Orta Doğu'da istikrarın temini için de önem arz etmektedir.

TEŞEKKÜR

Yazar veri toplamada yardımcı olan Ekonomist Mukaddes Deliağaoğlu'na teşekkür eder.

KAYNAKÇA

Akal, M., Şimşek, S., Şen R. (2006). Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerinde İç Ticaretin Yönü. *Akademik Bakış*, Sayı 9, 1-17.

Akın, A.S. (2008). Türkiye Bilim Sitesi, Bölgesel Tercihli Ticaret Görüşmeleri ,

http://www.genbilim.com/content/view/3997/ (Erişim:2.06.2008)

Ayaydın, A. (13.2.2007). Türkiye-Irak Ticari İlişkilerindeki Gizem**,** *Sabah Gazetesi***.**

Banks, A. S, V. Carlip, W. Overstreet ve D. Linder (1982). *Economic Handbook of the World*: McGraw-Hill Book Company, New York.

Çakacak, Ö. (1.6.2008). Güncel Haber, *Star Gazetesi.*

Dış Ticaret Müsteşarlığı, *Dış Ticaret İstatistikleri* (www.dtm.gov.tr, Erişim: 30.5.2008). Ankara.

___*Serbest Ticaret Anlaşmaları.* (www.dtm.gov.tr, Erişim: 3.6.2008). Ankara.

___*Müsteşarlık Duyuruları.* (dtm.gov.tr, Erişim: 9.6.2008), Ankara.

Ertekin , M. (2005). Sektörler İtibariyle Üretim-Dış Ticaret İlişkisi ve Rekabet Koşulları, *Dış Ticaret Müsteşarlığı Araştırma Raporu*, Ankara.

Falcıoğlu, P. ve Akgüngör, S. (2005). Regional Specialization and Industrial Concentration Patterns in Turkısh Manufacturıng Industry after Trade Liberalization. *Regional Studies Association Academic Papers*, http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/080606papers.asp.

Ferreira, P. C. ve Facchini, G. (2005). Trade Liberalization and Industrial Concentration: Evidence from Brazil. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 45: 432–446

Güleç, M. ve Gencay, O. (2003). Irak Savaşının Gölgesinde Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri, *Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Araştırma Raporu. Ankara.*

Kaya, A. A. (2006). Regional Specialization and Location of Industrial Activity in Turkey, *Regional Studies Association International Conference, 8th and 9th June, Leuven, Belgium.*

Pagoulatos, E. And Sorensen, R.(1976). Foreign Trade, Concentration and Profitability in Open Economies, *European Economic Review* ,8, 225-267.

Salvatore, D. (1990). *International Economics*, *Macmillan Publishing Company*, New York.

Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat*, Güzem Yayınları, İstanbul.

Ünsal, M. E (2005). *Uluslararası İktisat*, İmaj Yayınevi, Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu (2006). *Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı, Ankara.*

____(2003). *Dış Ticarette Yoğunlaşma*, Ankara.

Yükseler, Z. ve Türkan, E. (2008), *Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm:Küresel Yönelimler ve Yansımalr*, TUSİAD Yayın No: 453. İstanbul.